

Skebo bruk och Edsbro masugn

Arkeologisk förundersökning i samband med miljötekniska undersökningar inom RAÄ 127, Ununge socken och RAÄ 250, Edsbro socken, Norrtälje kommun, Uppland.

Åsa Berger

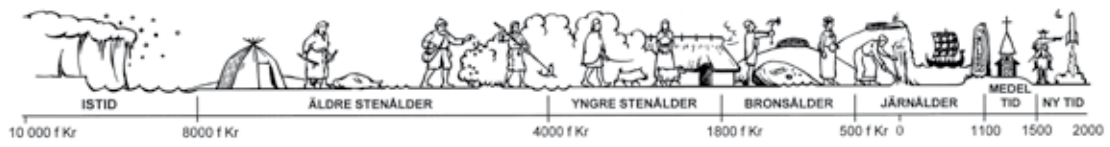
Rapport 2007:36

Skebo bruk och Edsbro masugn

Arkeologisk förundersökning i samband med miljötekniska undersökningar inom RAÄ 127, Ununge socken och RAÄ 250, Edsbro socken, Norrtälje kommun, Uppland.

Åsa Berger

Rapport 2007:36

Tidsaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
 Produktion: Stockholms läns museum
 Redaktionell bearbetning: Åsa Lundström

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Innehåll

Sammanfattning.....	7
Bakgrund.....	7
Topografi och fornlämningsmiljö.....	7
Målsättning	8
Metod och genomförande	8
Resultat	8
Skebo.....	8
Edsbro	12
Referenser.....	15
Övriga källor	15
Administrativa uppgifter	15

Fig 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan med undersökningsområdena markerade. Skala 1:200 000.

Sammanfattning

Under hösten 2007 utförde det miljötekniska företaget Empirikon AB markundersökningar vid Skebo bruk, RAÄ 127, Ununge socken och Edsbro masugn, RAÄ 250, Edsbro socken. Länsstyrelsen beslutade att Stockholms läns museum skulle utföra en förundersökning i form av en schaktkontroll i samband med markundersökningarna. I Skebo bruk påträffades kulturlager och/eller anläggningar i åtta av fjorton provgröpar. Vid Edsbro fanns kulturlager och/eller anläggningar i samtliga sex provgröpar. En utökning av fornlämningsområdet kommer att anmälas till FMIS.

Bakgrund

Det miljötekniska företaget Empirikon AB fick under hösten 2007 i uppdrag av Norrtälje kommun att utföra markundersökningar vid Skebo bruk, RAÄ 127:1, Ununge socken och Edsbro masugn, RAÄ 250, Edsbro socken. Skebo är registrerad som bruksmiljö och Edsbro masugn som fast fornlämning RAÄ 250:1 och området omkring som hyttlämning RAÄ 250:5. Stockholms läns museum fick i uppdrag att utföra en förundersökning i form av en schaktkontroll i samband med markundersökningarna (Lst dnr: 431-07-64713).

Markundersökningarna utfördes av Björn Troeng från Envipro Miljöteknik. Envipro tillhör koncernen Hifab AB och hade anlåtats som underkonsult av Empirikon AB.

Topografi och fornlämningsmiljö

Edsbro masugn är den enda bevarade masugnen av sammanlagt åtta kända i Roslagen. Den tillhörde Skebobruk vars egen masugn brann ned på 1650-talet. Då en ny masugn skulle etableras föll valet på Edsbro. Läget hade flera fördelar, bl.a. var transportmöjligheterna utmärkta då Edsbro och Skebo låg i var sin ände av sjön Närdingen. De stora skogarna i området garanterade en ständig tillgång av träkol som krävdes för masugnens drift. Masugnen i Edsbro stod klar 1686 och driften pågick fram till 1919. De delar som finns kvar idag är främst från 1800-talet. (Munck 1989). Endast ett fåtal av övriga byggnader finns kvar, bl.a. två hamnmagasin vid Närdingens strand. Dessutom finns flera grunder av gjutna slaggblock. Området är registrerat i FMIS som RAÄ 250, hyttlämning, övrig kulturhistorisk lämning.

Redan år 1444 omtalas en hytta i Skebo men det är först på 1620-talet som järnbruksverksamheten tar fart. Bruket lades ned 1924. Idag finns herrgården från 1770-talet och bruksgatan bevarad. I övrigt är den mängd av industribyggnader som tidigare fanns på platsen borta. Brandstationen och gjuteriet finns kvar och används idag av den lokala kulturföreningen för olika aktiviteter. (Schnell 2006). Delar av bruksområdet är idag bebyggt med villor. Området är registrerat i FMIS

som RAÄ 127:1, bruksmiljö, övrig kulturhistorisk lämning. I området finns också RAÄ 128:1, ett område med slagg.

Målsättning

Målsättningen med den arkeologiska undersökningen var att i samband med markundersökningarna konstatera omfattning av eventuella kulturlager och/eller slagglager, anläggningar eller liknande.

Metod och genomförande

Gropar för provtagning togs upp med grävmaskin och länsmuseets personal undersökte groparna för att konstatera förekomst av exempelvis slagg eller kulturlager. Vissa anläggningar rensades fram för att deras karaktär skulle kunna avgöras. Iakttagelserna dokumenterades på sedvanligt sätt. Envipro stod för inmätning av provgroparna.

Resultat

Skebo

Vid Skebo grävdes fjorton provgropar. Provgrop S1 togs upp invid det gamla gjuteriet. I denna påträffades ett 0,8 meter tjockt lager med sot, kol, enstaka järnfragment och slagg, därunder fanns gulvit sand med inslag av skärvig sten.

S2 grävdes på den plats där det tidigare legat ett kolhus. Detta syntes tydligt i materialet som nästan uteslutande bestod av träkol med inslag av enstaka tegelstenar och slaggbitar ned till 1,2 meters djup. Slaggbitarna blev större mot botten. I gropens botten fanns ett hårt slagglager som inte gick att gräva igenom.

Provgrop S3 placerades i ängsmark i anslutning till den gamla järnvägssträckningen. I denna påträffades endast enstaka tegelflisor. Strax väster om den gamla brandstationen som idag är hembygdsmuseum grävdes S4. I denna provgrop fanns endast lera med enstaka kol samt järnskrot. Ingen slagg påträffades här.

Provgrop S5 lades strax söder om gjuteriet, på andra sidan ån. Ned till 0,8 meters djup fanns ett lager med krossade tegelpannor av olika slag, både betongtegel och lertegel. Dessutom påträffades något som tolkades som hemgjord takpapp som bestod av ett papplager med en metallhaltig beläggning. Enligt det mätinstrument som Envipro hade med sig innehöll takpappen höga halter bly. Eventuellt har någon slagggprodukt från järnbruket använts för att tillverka denna takbeläggning. Under lagret med tegelpannor påträffades en tegelkonstruktion. Denna bestod av en uppmurad kant med minst fyra lager tegel. Vilken funktion denna har haft kunde

inte avgöras utifrån den upptagna ytan. I detta område har flera olika byggnader legat i olika tider. På en karta från 1758 (Bebyggelseinventering 1970) finns en byggnad märkt "Labbi" på denna plats. Labbi var en liten stuga eller rum vid hyttan eller smedjan där arbetarna rastade och vilade. Smederna stannade i smedjan under hela arbetsveckan, och sov och åt i labbit (Nycklar till brukssamhället). I början av 1900-talet fanns smältsmedja och valsverk här (Morger 1985).

S6, S7 och S8 togs upp nere vid sjön alldeles intill den yta med slagg som i FMIS fått numret RAÄ 128. Det var tydligt att området innehöll stora mängder slagg eftersom växtligheten var mycket sparsam och i det närmaste fjällik med lavar och förkrympta björkar. I S6 fanns endast sprängsten. S7 innehöll endast slagg ned till ett djup av 1,6 meter. S8 innehöll enstaka tegelfragment och i botten fanns ett stort block, möjligen berg.

S9 grävdes vid infarten till hembygdsmuseet, den gamla brandstationen. I denna provgrop fanns sotig mylla ned till ett djup av 0,9 m och därunder gråbrun sand. Ett par stora sprängstenar påträffades.

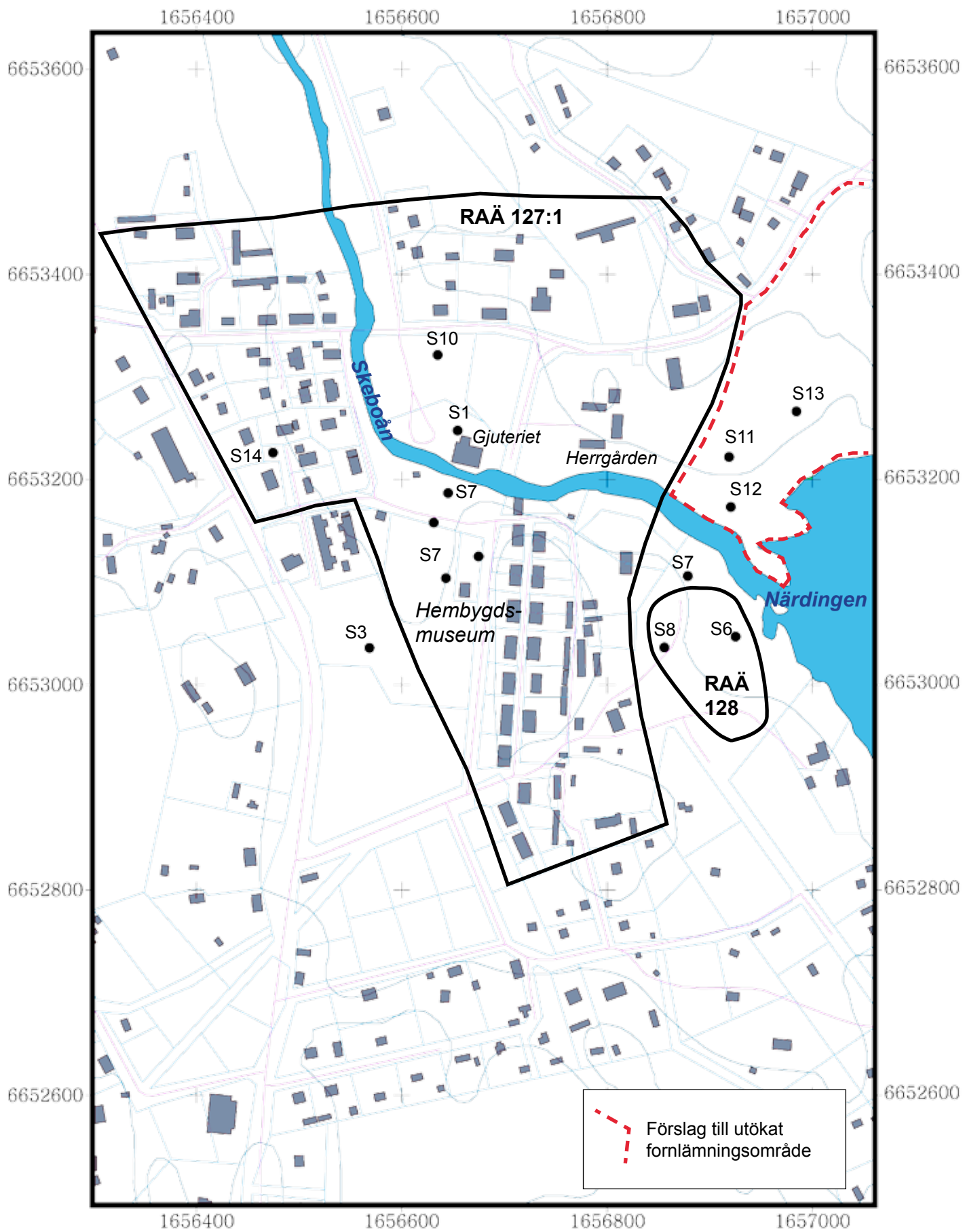
Provgrop S10 grävdes i den gamla åfåran som torrlades då bruksdammen brast år 1913. I detta område finns flera husgrunder. Enligt en karta från 1758 låg här en sågkvarn och en mjölkvarn (Schnell 2006). Även på 1904 års karta finns här två byggnader, dessa benämns "Vattenkvarn" och "Elektriskt motorhus" (Morger 1985). I provgropen påträffades tegel, cement, porslinsisolatorer och järnskrot blandat med slagg. I botten fanns berg. Åfåran verkar ha fyllts med rivningsmassor från byggnaderna i området. I gropens östra del påträffades en stående sten som möjligen kan ha tillhört en byggnad.

I parken bakom herrgården grävdes tre provgropar. S11 togs upp strax intill den väg som leder ned till det gamla kallbadhuset. I denna grop fanns endast sprängsten. S12 grävdes strax intill det gamla kallbadhuset. Detta låg tidigare på en liten ö i sjön men på grund av att dammen brast 1913 sänktes sjön och grunden till badhuset ligger nu precis vid åns utlopp ur sjön. I S12 påträffades tegel, kakel, puts och fönsterglas. Eventuellt kan detta vara rivningsmassor från det att många av brukets byggnader revs efter konkursen 1924. Enligt trädgårdsmästaren på Skebo, Pelle Andersson, hittar man ofta rivningsmassor i form av grundstenar, tegel o.s.v. vid olika markarbeten. Massorna förefaller ha använts för att jämna ut marken.

S13 grävdes på en gräsyta i parkens östra del. Redan i ytan kunde en del slaggfragment iakttas. Gropen innehöll mest mylla med inslag av slagg och tegel. I gropens norra vägg påträffades en tegelkonstruktion bestående av två lager tegel. Vilken funktion denna har haft går inte att avgöra utifrån den yta som togs upp. I botten på gropen framkom en skenan av en järnvägsräls. Skenan vilade på ett lager torv vilket tolkades som den gamla sjöbotten. Rälsen kan möjligen ha använts för att köra ut och tippa massor i parkområdet efter konkursen 1924. Rälsen finns inte markerad på någon karta. Även herrgårdsparken bör ingå i RAÄ 127:1 vilket kommer att föreslås till FMIS.

Provgrop S14 grävdes i villaområdet väster om bruket på den tidigare platsen för Martinverket. I denna fanns gult tegel, slagg, sot och kol som förmodligen härrör från denna byggnad.

Prov-grop	Djup	Beskrivning	Anmärkning
1	1,1	Fyllning av mycket mörk mylla med sot, kol, och slagg. Därunder gulvit sand. I profilen syntes skikt med ljusare och mörkare material vilka förefaller påförda i olika omgångar	Vid gamla gjuteriet.
2	1,2	Mycket sotig mylla i ytan, därunder ren träkol blandat med enstaka slaggbitar. Mot botten större slaggbitar innehållande mycket järn.	Vid gamla kolhuset
3	0,8	Mörk mylla med enstaka tegelbitar. Ingen slagg.	
4	0,6	Lera, något sotig enstaka kol och järnskrot. Ingen slagg	
5	0,8	Fyllning bestående av krossat betongtegel, takpapp och enstaka tegelstenar. Enstaka slagg.	Tegelkonstruktion med större lagda stenar mot öster i botten, grävningen avbröts.
6	1,1	Fyllning av sprängsten. Ingen slagg	
7	1,6	Endast slagg ända ned i botten	I anslutning till RAÄ 128:1
8	0,8	0,3 m sotig mylla, därunder rödbrun och gråaktig sand, enstaka tegelfragment. I botten stora block, möjligen berg. Ingen slagg.	I anslutning till RAÄ 128:1
9	1,1	Sotig mylla med stora stenblock ned till 0,9 m därunder gråbrun sand. Ingen slagg	
10	1,2	Fyllnadsmassor med tegel, cement, porslinsisolatorer, järnskrot, takpapp samt slagg. Berg i botten.	I gropens ö del fanns en upprättstående sten, möjligen rest av en byggnad. Gropen låg i den gamla åfåran.
11	1,1	Fyllning av stenkross och sprängsten. Ingen slagg	I herrgårdsparken
12	1,0	Fyllnadsmassor med tegel, kakel, glas och cement med grön puts. Enstaka slagg.	Vid gamla kallbadhuset.
13	1,1	Sotig mylla, enstaka tegel och slagg. I botten framkom järnvägsräls. På 0,6 m djup fanns en tegelkonstruktion i profilen.	I herrgårdsparken, utanför fornlämningsområdet.
14	0,9	Lösa och omrörda fyllnadsmassor med tegel, slagg och kol. 0,4 m ned finns ett sotigt lager.	I villakvarter väster om ån vid det gamla Martinverket.

Edsbro

I Edsbro grävdes sex provgropar inom och i närheten av det område som markerats som övrig kulturhistorisk lämning. Två gropar E1 och E2 grävdes vid skolan. Dessa bedömdes ligga så långt från RAÅ 250:1-5 att inget av antikvariskt intresse kunde förväntas varför ingen antikvarisk kontroll utfördes i samband med grävningen. Vid provtagningsstillfället gjordes också kontroller av botten i sjön Närdingen. De som utförde provtagningen meddelade att de påträffat slagg på samtliga platser.

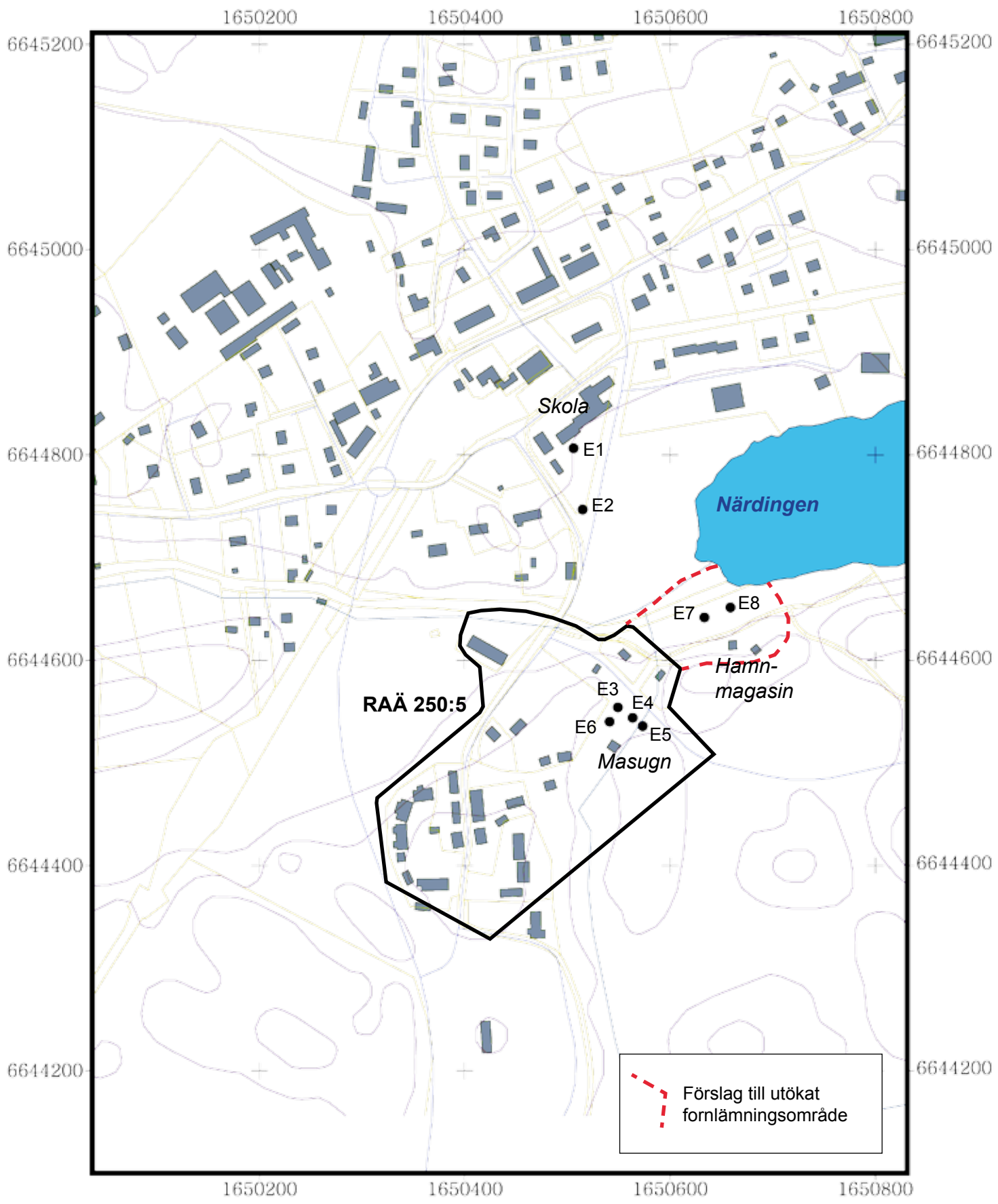
E3 grävdes i det område som används som parkering och uppvisade omrörda lager av slagg, tegel, sot och kol ned till 2,2 meters djup. Gulfärgat tegel med Höganäs-stämpel och slagg som runnit i sandformar förekom. Förmodligen har massor från olika ställen använts för att bygga upp marken i detta område.

På platsen för den gamla rostugnen grävdes provgrop E4. I denna påträffades omrörda massor med tegel, slaggblock, tegelgrus, sot och kol. Området förefaller ha fyllts upp med rivningsmassor.

Provgrop E5 planerades först att grävas inne i ett av de s.k. malmbåsen där malmen förvarades i väntan på bearbetning. Denna fick dock flyttas eftersom ett golv av slaggblock påträffades direkt under grästorven. E5 grävdes i stället strax utanför öppningen till sagda malmbås och uppvisade sotig mylla, slagg och järnskrot. Provgropen grävdes ned till 0,5 meters djup där berget tog vid.

I E6 som grävdes i parkeringsytan närmast masugnen syntes tydliga lager av sand, sot, tegelgrus. Dessa verkar ha deponerats vid olika tillfällen. Här påträffades endast lite slagg. I botten fanns tre större stenar som verkade utgöra en rad. Detta kunde inte klart konstateras eftersom gropen var för liten. I anslutning till stenarna kom en del järnspik och glas. Stenarna kan eventuellt utgöra resterna av en byggnad. Den ursprungliga marknivån har legat lägre än dagens. Detta syns bl.a. genom att ån som rinner genom området ligger mycket djupt. Åns kanter har förstärkts med stora stenar och dessa ligger idag långt under marknivån.

Provgrop E7 och E8 grävdes i det område som utgör den gamla hamnen. Tidigare har en järnväg gått mellan hamnen och masugnen och banvallen syns mycket tydligt. I området ligger också två hamnmagasin. Av någon anledning ingår inte denna yta i RAÅ 250:1-5. I båda de provgropar som grävdes här fanns endast slagg kol och sot. Ingen av provgroparna kunde grävas i botten eftersom väggarna hela tiden rasade in. I området är slagglagret på sina ställen minst 1,6 meter djupt. 5 meter SSV om E8 fanns en liten fyrsidig stenansamling, ca 4,0 x 4,0 meter, vars funktion är okänd. Denna kan eventuellt ha utgjort ett fundament till en byggnad. På en skiss över byggnader som fanns vid Edsbro masugn ca 1900 ligger en byggnad som benämns "materialbod" ungefär i detta läge (Larsson 1990). Hela området nere vid hamnen bör ingå i RAÅ 250:1-5. En utökning av området kommer att föreslås till FMIS.

Prov-grop	Djup	Beskrivning	Anmärkning
E3	2,2	Fyllning av slagg, sot, kol, tegel samt tegelgrus.	Tegel med Höganässtämpel, slagg som runnit i sandformar.
E4	1,0	Rivningsmaterial; tegel, slaggblock, tegelgrus, sot och kol.	På platsen för gamla rostugnen
E5	0,5	Sotig mylla, slagg, järnskrot, berg i botten	I öppningen vid ett malmbås.
E6	1,1	Tydliga lager, sand 0,2m, sot 0,1m, tegelgrus 0,5m, sot 0,2m, tegelsand 0,1m. Stenblock i botten.	Stenblocken i botten kan utgöra delar av en byggnad.
E7	1,4	Endast slagg, kol och sot.	Vid gamla banvallen. Gropen kunde inte grävas djupare eftersom sidorna rasade in.
E8	1,6	Helt fylld med slagg	Ej grävd till botten.

Referenser

Bebyggelseinventering Ununge del 2, 1970. von Reis, J., Tegner, E. Länsstyrelsen i Stockholms län.

Larsson, S. 1990. *Edsbro Masugn*. Edsbro Hembygdsförening. Skillingaryd.

Munck, R. 1989. *Edsbro bruk, en kulturmiljö i Uppland*. 5-poängsuppsats i bebyggelsehistoria, Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet.

Morger, K. 1985. *Skebo bruk. Teknisk och social förändring vid ett järnbruk under 1870-talet*. Norrtälje.

Schnell, J-B. 2006. *Skog, malm och vatten. 400 års industrihistoria i Roslagen*. Riga.

Övriga källor

Muntlig uppgift: Pelle Andersson, trädgårdsmästare, Skebo bruks Herrgård.
<http://62.20.57.210/vla/Nycklar/index.htm> Nycklar till brukssamhället, ordförklaring.

Kartmaterial

Norrtälje kommunarkiv.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-07-64713
 Stockholms läns museums dnr: 2007:137
 Landskap: Uppland
 Kommun: Norrtälje
 Socken: Ununge och Edsbro
 Fornlämning: RAÄ 127, Ununge sn och 250, Edsbro sn
 Typ av fornlämning: Bruksmiljö och masugn
 Typ av undersökning: Förundersökning
 Orsak till undersökningen: Miljötekniska markundersökningar
 Fälttid: 9-10 oktober 2007
 Personal: Åsa Berger
 Projektledare: Åsa Berger
 08-586 194 53, 076-526 94 53
 asa.berger@lansmuseum.a.se